

Синагоги України

Фото-карта «Синагоги України»

1 – Хоральна синагога Бродського (м. Київ); 2 – Шаргородська синагога (Вінницька область, Шаргородський район, м. Шаргород); 3 – Велика хоральна синагога (Волинська область, м. Луцьк); 4 – Хоральна синагога «Золота Роза» (Дніпропетровська область, м. Дніпро); 5 – Донецька синагога пам'яті Любавичівського ребе Бейт Менахем-Мендл (Донецька область, м. Донецьк); 6 – Бердичівська велика хоральна синагога (Житомирська область, Бердичівський район, м. Бердичів); 7 – Ужгородська хоральна синагога (Закарпатська область, м. Ужгород); 8 – Синагога «Гімат Роза» (Запорізька область, м. Запоріжжя); 9 – Станіславський темпел (Івано-Франківська область, м. Івано-Франківськ); 10 – Велика хоральна синагога (Кіровоградська область, м. Кропивницький); 11 – Луганський хедер (Луганська область, м. Луганськ); 12 – Жовківська синагога (Львівська область, Жовківський район, м. Жовква); 13 – Синагога Миколаївської обласної єврейської громади (Миколаївська область, м. Миколаїв); 14 – Бродська хоральна синагога (Одеська область, м. Одеса); 15 – Синагога «Центр Роар Хабад» (Полтавська область, Кременчуцький район, м. Кременчук); 16 – Велика синагога (Рівненська область, Дубенський район, м. Дубно); 17 – Сумська синагога (Сумська область, м. Суми); 18 – Гусатинська синагога (Тернопільська область, Гусатинський район, смт Гусатин); 19 – Хоральна синагога (Харківська область, м. Харків); 20 – Синагога «Хабад» (Херсонська область, м. Херсон); 21 – Нова синагога в Меджибожі (Хмельницька область, Летичівський район, смт Меджибіж); 22 – Синагога на могилі Ребе Нахмана (Черкаська область, Уманський район, м. Умань); 23 – Садгирська синагога (Чернівецька область, м. Чернівці); 24 – Коропська синагога (Чернігівська область, Коропський район, смт Короп); 25 – Синагога Єгія-Капай («Ремісничка») (Автономна республіка Крим, м. Євпаторія).

СИНАГОГИ УКРАЇНИ

Андрій Івченко
канд. геогр. наук,
стар. наук. співроб.
Інституту географії
НАН України,
м. Київ

Іудаїзм є одною з найдавніших монотеїстичних релігій людства (найдавнішою з існуючих по теперішній час). Ця релігія виникла в I тис. до н. е. в Палестині, була поширеною серед євреїв різних країн, сформувавши релігійний, національний та етичний світогляд єврейського народу.

Іудеї – етнорелігійна група, що об'єднує народжених як євреї та осіб, які звернулися в іудаїзм. Чисельність іудеїв у всьому світі оцінюється (2015) в 14,3 млн осіб (близько 0,2 % усього населення Землі), які переважно мешкають в Ізраїлі (43 % всіх іудеїв), США і Канаді (41 %), в країнах Європи, Південної Америки та Австралії (16 %).

У сучасному іудаїзмі немає єдиного і загально визнаного інституту або особи, яка має авторитет джерела права, учительства або влади. Після руйнування Єрусалимського храму (культової споруди, що була центром релігійного життя єврейського народу в X ст. до н. е. – I ст. н. е. на Храмовій горі в Єрусалимі), основним інститутом іудейської релігії (своєрідним храмом) стала **синагога** (грец. *συναγωγή* – збори, будинок зборів) – будівля або приміщення, що виконує функції місця громадського богослужіння і центру релігійного життя окремої іудейської громади.

У межах сучасної України євреї проживали з давніх часів. Вперше згадуються (IV ст. до н. е.) в Криму і грецьких колоніях на північно-східному узбережжі Чорного моря. Надійшою інформацією про чисельність євреїв в Україні отримуємо з результатів переписів населення протягом останніх 120 років:

1897–1900 рр. – 2 650 000 осіб (8,7 % від тогочасного населення різних країн у сучасних межах України);

1930–1931 рр. – 2 654 000 осіб (6,5 %);

1959 р. – 840 300 осіб (2,01 %);

1970 р. – 776 000 осіб (1,65 %);

1979 р. – 632 600 осіб (1,28 %);

1989 р. – 486 300 осіб (0,95 %);

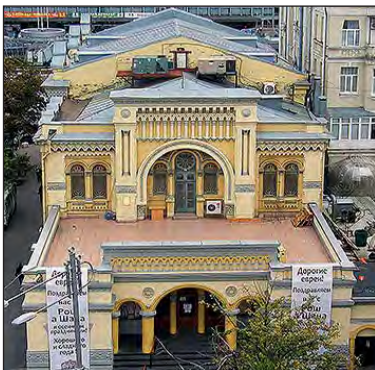
2001 р. – 103 600 осіб (0,21 %).

З цих даних простежуються два значних етапи скорочення єврейського населення України: 1) через винищення в роки Другої світової війни (понад ніж втричі) та 2) еміграцію (1970–1990-ті) з Української РСР та України (понад ніж в сім разів). Якщо на межі XIX–XX ст. євреї були третім за чисельністю народом на українських землях (після українців та росіян), то за століття (у 2001 р.) – вже десятим, поступаючи своєю чисельністю українцям, росіянам, білорусам, молдованам, кримським татарам, болгарам, угорцям, румунам і полякам.

Релігійні утиски радянської влади за часів існування Української РСР, особливо значна втрата єврейської людності через винищення за часів Другої світової війни і подальшої масової еміграції та недбайливе ставлення до релігійних святих значно зменшило архітектурну іудейську спадщину на теренах сучасної України.

Державна служба статистики України інформує про наявність (на 1.01.2019) в країні 287-и іудейських громад, які обслуговують 197 священнослужителів, з яких 58 – іноземці. Вони нерівномірно розпорошені серед низки організацій, переважно зареєстрованих в 1990-х роках: *Об'єднання іудейських релігійних організацій України* (68 громад; 51 священнослужитель, з них 7 – іноземці); *Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних організацій* (10 громад; 11 священнослужителів, з них – 2 іноземці); *Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних організацій України* (109 громад; 78 священнослужителів, з них 31 – іноземець); *Релігійні організації прогресивного іудаїзму* (42 громади; 21 священнослужитель, з них 1 – іноземець) та *інші іудейські релігійні організації* (58 громад; 35 священнослужителів, з них 15 – іноземців).

Іудейські громади існують у всіх адміністративних областях України, а найдавніші синагоги (починаючи з середньовічних) збереглися в західній частині країни, на колишніх східних теренах Австро-Угорщини і Польщі та на південно-західному краю Російської імперії. Окремі синагоги подано на фотокарті й описано нижче.

1. Місто Київ

Хоральна синагога Бродського – центральна синагога Києва, побудована (1897–1898, архітектор *Георгій Шлейфер*) біля підніжжя Печерського пагорба в неомавританському стилі будівельною конторою *Льва Гінзбурга* коштом цукро-заводчика і мецената *Лазаря Бродського* (1848–1904) та відкрита (24.08.1898) до 50-річчя від дня його народження. Після закриття в 1926 р., у приміщенні містилися: клуб, політшкола і військово-санітарний гурток, школа кроєння і гаптування, Київський театр ляльок (1955–1997). Будинок кілька разів реконструювався, зокрема (за часів існування в будівлі лялькового театру) добудовано фасад і перебудовано верхній поверх (1974–1975).

Відповідно до Указу Президента України *Л. Кравчука* (1992) про повернення релігійним громадам культових споруд в колишній синагозі відновилися служби. Після виселення Київського державного театру ляльок (1997) розпочалися за філантропічні кошти відновлювальні та реставраційні роботи (1997–2000, архітектор *Ю. Паскевич*), що завершилися урочистим відкриттям 14.03.2000 р. відновленої центральної синагоги Бродського. Єврейська громада об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних організацій України, якій підпорядкована історична споруда, 2008 року урочисто відсвяткувала 110 років Хоральної синагоги Бродського.

2. Вінницька область. Шаргородський район, місто Шаргород

Синагога в Шаргороді (Шаргородська синагога) – кам'яна мурована синагога оборонного типу (одна з найдавніших іудейських архітектурних пам'яток України), що входила до оборонних споруд міста. Побудована (1589) на південній околиці на схилі міського пагорба (на ділянці, традиційно нижчій за висотою, ніж місце розташування християнських храмів Шаргорода), в його вододільній частині при злитті річок Ковбасної і Мурашки.

Синагога виступала архітектурною домікантою розселення місцевої єврейської громади, виконувала релігійні, громадські та оборонні функції, рятувала мешканців від нападів турків, татар і козацьких погромів. Збудована за тогочасними канонами релігійно-фортифікаційної архітектури: великий (майже 15 x 15 м) молитовний зал, перекритий дев'ятьма квадратними в плані зімкненими склепіннями, що спираються на восьмигранні стовпи і міцні кам'яні стіни (до 2 м заввишки); периметр даху оздоблений, чатовий обхід, прихований хвилястим за конфігурацією аттиком (з бійницями), складеним з окремих криволінійних щитів і традиційних наріжних циліндричних веж; місткі підвалини з таємними підземними шляхами та прихованими виходами на поверхню тощо. За часів короткочасного турецького панування на Поділлі (1672–1699) використовувалася як мечеть, а після повернення придністровського краю до Речі Посполитої та у складі Російської імперії – як синагога. Шаргородська синагога була закрита (1930-ті) і довгий час використовувалася як цех заводу безалкогольних напоїв, що дало можливість, як не дивно, зберегти споруду у відносно пристойному стані.

3. Волинська область. Місто Луцьк

Велика хоральна синагога – стара мурована синагога, розташована на правому березі річки Стир у межах Державного історико-культурного заповідника «Старий Луцьк». Збудована (1626–1629) в центрі Жидівщини – одного із єврейських штетлів (районів) на півдні міста за привілеєм польського короля **Сигізмунда III Вази** (1566–1632) замість старої. Нова кам'яна ренесансна синагога була майже квадратною в плані (25 x 25 м) з потужними стінами (завтовшки 1,5 м), складалася з молитовного залу для чоловіків (14 x 16 м, заввишки 14 м), двох бічних приміщень для жінок та навчання.

До південного кута молитовного залу прибудована (за вимогою короля) триповерхова (квадратна в плані, заввишки 17,4 м) оборонна вежа з бійницями, що, ймовірно, була складовою фортифікаційних споруд тодішнього Луцька. У вежі містився невеликий арсенал, завдяки чому нова синагога виконувала релігійно-освітню, містобудівну й оборонну функції. Синагога була пошкоджена обстрілами під час Першої світової війни та відреставрована (1936, архітектори **С. Словіковський, З. Ревський**), частково була зруйнована вибухом (1942), понад три десятиліття перебувала в напівзруйнованому стані, доки не була відновлена (1976–1977, архітектор **Р. Метельницький**) під потреби спортивного клубу (зокрема до південно-східного фасаду прибудовано ще один спортивний зал). Нині Велика синагога використовується як приміщення спортивного клубу «Інтер-Атлетика» (спорткомплекс «Динамо»).

4. Дніпропетровська область. Місто Дніпро

Хоральна синагога «Золота Роза» – побудована в Катеринославі (1852) в класичному стилі з мавританськими елементами з дозволу (1837) новоросійського генерал-губернатора князя **М. Воронцова**. Великий будинок Хоральної синагоги мав прямокутну форму, фасад прикрашав 4-колонний портик коринфського ордеру, 2 декоративні башти і масивний центральний купол, а внутрішнє планування повністю відповідало іудейському обряду. Закрита (1929) на вимогу окружної ради Співки безбожників, передана союзу швачок для організації робочого клубу і використовувалася як будинок культури (до 1980-х) та сховище (1980–1990-ті) швейної фабрики ім. М.М. Володарського (зараз фірма «Мрія»). Інтер'єр будівлі було змінено, розібрано купол та башти, прибудовано сценічну коробку тощо. Повернено (1996) юдейській громаді, здійснено капітальний ремонт та реконструкцію (1996–2000, архітектор **О.Т. Дольник**).

Хоральна синагога відреставрована в модерновому стилі у максимально наближеному до первісного вигляді (за фотографіями початку ХХ ст.), головний зал розрахований на 450 осіб, а фойє прикрашають роботи ізраїльського скульптора **Франка Мейслера** (1929–2018). Відновлена синагога «Золота Роза» урочисто відкрита (20.09.2000) і нині являє собою ортодоксальний іудаїстський релігійно-культурний комплекс, що містить громадський центр, музейно-історичний комплекс, бібліотеку, благодійні заклади та ін.

5. Донецька область. Місто Донецьк

Донецька синагога пам'яті Любавичівського ребе Бейт Менахем-Мендл – головна синагога столиці Донбасу, побудована на кошти парафіян в центральній частині міста (первинно мала офіційну назву «2-й єврейський молитовний будинок в Юзівці»), відкрита (1908) урочистим богослужінням на єврейський Новий рік, Рош ха-Шана 5668. Являла собою одноповерхову споруду з центральною вежею, вкритою чотиригранним високим шоломоподібним дахом. За ініціативи робітничої ради Співки безбожників (1929) синагога була скасована як культова іудейська установа (1931), в будівлі перебувала міліцейська їдальня, а в повоєнні роки – клуб медичних працівників, обласний ляльковий театр, а потім (від 1979) його декоративні майстерні та склад.

Споруда колишньої синагоги була повернена єврейській громаді ще за радянської влади (1990). Після капітального ремонту і реконструкції будівлі та надання належного рівня художньо-декоративного оздоблення було відновлено повне проведення щоденних, суботніх і святкових молитов. Відроджена синагога була названа на честь пам'яті **Менахем-Менделя II Шнеєрсона** (1902–1994) – сьомого та останнього Любавичівського ребе, духовного лідера хасидського руху Хабад (слово «ХаБаД» є акронімом від слів «мудрість», «розуміння» і «знання») та набула статусу духовного і релігійного центру єврейської громади міста і краю.

6. Житомирська область. Бердичівський район, місто Бердичів

Бердичівська велика хоральна синагога – колишня головна синагога (важлива історико-архітектурна міська пам'ятка) значного єврейського міста Бердичів, осередку іудаїзму в межах сучасної України (в минулому – біля смуги постійної єврейської осілости Російської імперії). Споруджена (1850) коштом іудейської громади, одна з перших у Російській імперії хоральна синагога, що традиційно правила за молитовний дім, осередок вивчення іудаїзму та місце зібрання членів численної єврейської громади міста. Первинно була високою одноповерховою (стіни заввишки 10,5 м), прямокутною в плані (довжина фасадної сторони – 12 м, бічної – 19,5 м) із симетричним розміщенням пілястр, орієнтованою головним фасадом на захід, монументальною спорудою. У центрі будівлі стояли 4 колони, поставлені близько одна до одної, огорожуючи найголовнішу частину храму – підвищення для читця, яке ділило головний зал (здатний вмістити 1000 парафіян) на 9 однакових прогонів; стеля мала пишні внутрішні бані, а інтер'єри прикрашали кольорові розписи. Під час німецької окупації синагога була зруйнована (вціліли лише стіни), за два десятиліття відбудована двоповерховою, втративши при цьому майже всі елементи іудейської святині, та перетворена на комунальну рукавичну фабрику (1964).

7. Закарпатська область. Місто Ужгород

Ужгородська хоральна синагога – синагога ортодоксальної громади єврів-ашкеназі (нащадків вихідців із середньовічної Німеччини і східноєвропейських країн) в центрі міста на правому березі річки Уж; побудована (архітектори **Д. Папі, Ф. Саболича**; керівник будівництва – інженер **А. Годінгер**; майстри: **Я. Мейбохм, М. Рот, Ф. Гейза, П. Мелокко, Я. Хан**) в неомавританському стилі; відкрита (27.07.1904) вечірнім богослужінням та освяченням будівлі. Після значного знищення закарпатського єврейства (під час німецької окупації) будівлю синагоги було передано в Міністерству культури УРСР та було розроблено план реконструкції задля пристосування споруди до потреб Ужгородської (Закарпатської) філармонії. Через реконструкцію зовнішній вигляд будівлі став набагато скромнішим (поглиблення в центральному фронтоні з бал-коном і великою зіркою Давида закрито стіною з круглим віконечком, прозорий мозаїчний купол закрито бляхою, з даху видалені стилізовані під мавританські декорації башточки; колони замінені простішими, а скрижалі з даху поступилися місцем лірі – символу музичного мистецтва. До реконструкції синагога була одноповерховою, з традиційними балконами для жінок, за рівнем яких будівлю розділено на два поверхи (на першому обладнано вестибюль, на другому – зал на 830 місць та сцену). Згодом у колишньому головному залі синагоги було встановлено орган, а поряд було добудовано (1974) триповерховий корпус філармонії з малим залом (360 глядачів), репетиційними залами та іншими приміщеннями.

8. Запорозька область. Місто Запоріжжя

Синагога «Геймат Роза» – одна з небагатьох новозбудованих синагог незалежної України, закладена в 26.12.2005 р. та урочисто відкрита 11.01.2012 р в центральній частині Запоріжжя за присутності великої кількості поважних релігійних і державних діячів України, Азербайджану, Росії та Ізраїлю. Споруджена за проектом всесвітньо відомого синагогального ізраїльського архітектора **Аарона Острейхера** в модерновому стилі за зразком Єрусалимського храму, традиційно облицьована єрусалимським каменем – мармурованим вапняком (одним з його різновидів, що видобувається в кримських каменярнях). Синагога «Геймат Роза» постала коштом запорізьких бізнесменів-партнерів іудея **Ігоря (Ісраеля) Дворецького** і мусульманина **Артура Абдінова** та символічно названа іменами їхніх матерів – **Геймат** і **Роза**.

Молитовні приміщення синагоги розраховані на 450 місць (250 чоловічих і 200 жіночих), на двох поверхах розташовані клуби за інтересами, діє кошерний магазин, їдальня, при синагозі реалізується безліч освітніх проєктів тощо.

9. Івано-Франківська область. Місто Івано-Франківськ

Станіславський темпелъ – реформістська синагога, започаткована членами «Спілки прогресу» **Олександром Вінтелем** та **Еліасом Фішером**, які організували комітет з будівництва синагоги прогресистів, отримавши (1888) ділянку землі в самому центрі міста. Храм (темпелъ – у перекладі з ідиш означає «святиня») побудований (1895–1899) за проектом віденського архітектора **Вільгельма Штрасни** в мавританському стилі з елементами неоренесансу і урочисто відкритий (4.09.1899) за присутності міської влади та віруючих.

Головний зал з трьох сторін оточували галереї для жінок (загалом було 300 сидячих місць); в апсиді східної стіни розміщувався старовинний мавританський Арон Га-кодеш (святий ковчег із сувоями Тори), а кути високого даху синагоги прикрашали чотири вежі з цибулинними главами, увінчаними зірками Давида. Будівля постраждала під час Першої світової війни, невдовзі була відреставрована, наново розписані інтер'єри (1927–1929) та замінений дах.

Під час Другої світової війни синагога зазнала значних руйнувань, потім знову була відремонтована. За часів незалежності (1990-ті) частину приміщень синагоги було передано місцевій іудейській громаді.

10. Кіровоградська область. Місто Кропивницький

Велика хоральна синагога – головна синагога міста, побудована (1895–1897) в центрі Єлисаветграда на місці старої синагоги (1853), що перебувала в аварійному стані, за проектом тодішнього міського архітектора **Олександра Львовича (Хацикеля Меєровича) Лишневського** (1868–1942) коштом єврейської громади. Являє собою оригінальну високу двоповерхову прямокутну в плані споруду, зведену в стилі цегляної еклектики із традиційними конфесійними рисами неомавританської архітектури. Орієнтований на північний захід парадний фасад прикрашають дві стилізовані квадратні в плані вежі, увінчані шоломоподібними дахами.

У радянські часи синагогу займав клуб ім. М.І. Калініна, згодом – будинок культури і кінотеатр, будівлю повернули 1991 року єврейській громаді, зареєструвавши Кіровоградську єврейську громаду ортодоксального напрямку (1994) та релігійну громаду прогресивного іудаїзму «Атиква» (1996), які правлять служби почергово. Єлисаветградська велика хоральна синагога – значний міський та обласний осередок єврейської культури, релігії та благодійництва сьогодення, при ній діють Благодійний єврейський общинний центр «Хесед Шломо», Народний єврейський театр, Історичний музей «Євреї Єлисаветграда».

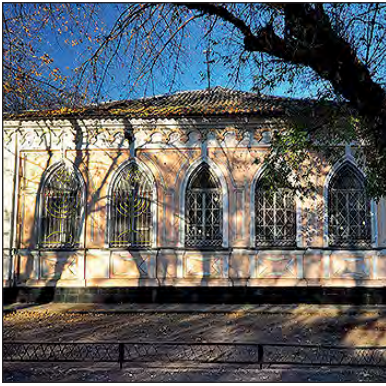
11. Луганська область. Місто Луганськ

Луганський хедер – єврейська релігійна початкова школа для хлопчиків (пам'ятка архітектури місцевого значення), заснована в 1890-ті роки поруч із синагогою (жодної будівлі синагоги в обласному центрі та сучасних межах області не збереглося) в центральній частині міста Луганська. Школи подібного типу були поширені в середовищі євреїв-ашкеназі на території України і Польщі в Російській імперії до Першої світової війни. У будівлі розквартирувався (1917) один із загонів новоствореної Червоної гвардії, а нині в колишньому будинку хедера розміщується Луганська міська комунальна аварійно-рятувальна служба, створена (2001) за рішенням Луганської міської ради для попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру та окремих їхніх наслідків на території м. Луганська.

12. Львівська область. Жовківський район, місто Жовква

Жовківська синагога – одна з найбільших у Європі оборонних споруд у стилі ренесансу, доповнена елементами бароко, є пам'яткою архітектури, історії та культури. Побудована наприкінці XVII ст. (1692–1698 або 1700, архітектор **Петро Бебер**) впритул до міських мурів та Жидівської брами; завдяки товстим стінам з бійницями могла використовуватися як башта міських укріплень, з можливістю встановлення артилерії на даху.

Синагога прямокутна в плані, збудована з каменю й цегли, має традиційну орієнтацію на схід. У центрі – 4 круглі стовпи утримують хрестове склепіння, розділяючи простір залу на 9 полів, що було типовим плануванням для синагог Західної України в XVII–XVIII ст. Згодом до синагоги добудували західну частину і контрфорси (XVIII ст.), а після пожежі (1833) частково пошкоджена будівля була відновлена та реставрована. Через нефахове відновлення інтер'єрів (1908) було знищено рештки багатобарвних розписів. Будівлю реставрували в 1938 р., але навмисний підлив святини (1941) зруйнував перекриття та інтер'єри, частково відновлені (1955–1956), після чого приміщення понад третину століття використовувалося як склад. Розпочата реставрація (2000) згодом була припинена. Споруда синагоги залишилася недобудованою, що не завадило Національному банку України відкарбувати і ввести в обіг пам'ятну монету номіналом у 10 гривень «Синагога у Жовкві» з серії «Пам'ятки архітектури України».

13. Миколаївська область. Місто Миколаїв

Синагога Миколаївської обласної єврейської громади – відкрита (4.08.1992) в старому одноповерховому прямокутному в плані будинку колишньої молитовної школи. Синагога розташована в одному з кварталів (за два будинки) від Старої двоповерхової синагоги (також відомої як синагога чоботарів), збудованої (1819–1822) в центрі Миколаєва, діючої протягом 113 років, закритої (1935) та перетвореної на будинок атеїстів і клуб медпрацівників. Синагогу повернули іудейській громаді (1991), але будівля, побудована з різних за розмірами блоків вапняку (досить крихкого і не вельми довговічного матеріалу) нині перебуває в жалюгідному стані і можливості її наукової реконструкції вбачаються доволі проблематичними. У Миколаївській обласній єврейській громаді широко відзначаються всі єврейські свята, влаштовуються концерти та інші масові заходи. У синагозі працює ешива (де всі євреї можуть вивчати Тору, іврит, закони єврейського життя), недільний жіночий клуб, дитячий клуб «Цівос Гашем» і спортивні секції, видається обласна газета «Яхад». Крім того, діє загальноосвітня школа «Ор Менахем» та дошкільний навчальний заклад «Хая Мушка», в яких крім загальноосвітніх програм, отримують знання з історії, культури, традицій і мови свого народу.

14. Одеська область. Місто Одеса

Бродська хоральна синагога – нині недіюча синагога в центрі Одеси збудована (1863, архітектор *Йосип Коллович*) у готично-флорентійському стилі з традиційного місцевого будівельного матеріалу (блоків вапняку-ракушняку) на замовлення переселенців євреїв-реформістів, які активно обжили Одесу від 1820-х років. Більшість переселенців походила з міста Броди (тодішньої Австро-Угорщини, а нині Львівська область) – звідси назва. Бродська синагога – перша хоральна синагога на півдні Російської імперії і перший реформістський іудейський храм на її теренах. Синагога була закрита (1925), будинок передали (1929) клубу взуттєвої фабрики; 1944 року румунські окупаційні власті перенесли сюди з Успенського собору державний архів Одеської області. Після війни будівлю перепланували для нових потреб, зробивши внутрішні перегородки і надбудувавши всередині другий поверх, на якому і зберігався до останнього часу архів адміністративного регіону. Своїм рішенням (1985) Одеська обласна рада визнала споруду колишньої Бродської хоральної синагоги пам'яткою архітектури місцевого значення, за наказом Міністерства культури і туризму України її було залучено (2006) до Державного реєстру пам'яток України та урочисто повернено (2016) одеській єврейській громаді.

15. Полтавська область. Кременчуцький район, місто Кременчук

Синагога «Центр Роар Хабад» – головний культурний і духовний центр сучасної єврейської громади міста та життя Кременчуцького регіону, що охоплює Полтаву, Горішні Плавні, Олександрію та Світловодськ. На місці сучасної синагоги була одноповерхова стара, єдина вціліла міська синагога після руйнації неподалік (1943) Головної хоральної синагоги Кременчука, де в повоєнні роки розміщувалася суконна фабрика, а пізніше – бухгалтерська школа і туристський клуб. Історична будівля вщент згоріла (1994), відновленню не підлягала, була знесена та відбудована (2000-ті) за оригінальним проектом зусиллями рабина, голів громад та активістів єврейських організацій (завдяки матеріальним коштам Фонду сім'ї *Ror*). У синагозі є великий молитовний зал, розрахований на 100 осіб, просторий трапезний зал, невелика бібліотека, міква, розміщено єврейські організації «Хесед-Хаїм», відділення «Сохнут», філію Ізраїльського Культурного Центру та ін.

16. Рівненська область. Дубенський район, місто Дубно

Велика синагога – давня дерев'яна синагога в центральній частині міста Дубно на правому березі річки Іква. Збудована в бароковому стилі у першій половині XVI ст., під час капітальної реконструкції перебудована в кам'яну (1782–1794). До завершення перебудови синагоги долучився власник міста князь *Михайло Любомирський*, якому над входними дверима храму вдячні прихожани встановили позолочену таблицю з родовим гербом Любомирських, ініціалами князя і благородною констатацією «*Ми знаходимося в Божому Домі*» і дату новосілля – 1794 р.

Після відновлення синагога стала однією з найбільших у Західній Україні. Прямокутна в плані (23 x 30 м), з висотою куполу – 21 м, купол підтримувало

12 колон, поставлених у 4 ряди. Значна товщина стін, контрфорси та ренесансові триярусні аттики з бійницями (зникли при реконструкції XX ст.) на фасадах будівлі натякали на її оборонний характер. Під час Першої світової війни австрійська артилерія завдала шкоди іудейському храму, який був відбудований в 1920-ті роки, а просторово-планувальна структура основного об'єму оновленої синагоги являла собою великий зал. Склепіння синагоги спиралося на чотири масивні колони та на зовнішні стіни. У роки німецької окупації в Дубно навколо синагоги було створено (восени 1941) єврейське гетто. Велика синагога від дня створення Державного історико-культурного заповідника міста Дубно (14.06.1993) перебуває на його балансі. Будівля старовинної синагоги передана (21.11.2018) єврейській громаді міста.

17. Сумська область. Місто Суми

Сумська синагога – побудована (1914–1915) на замовлення і кошти єврейської громади міста в нижній частині Сум поруч з базаром, численними єврейськими крамничками та молитовним будинком. Громада вирішила будувати типовий двоповерховий будинок з надвірними будівлями. Новозбудована синагога діяла як культова споруда, маючи також школу для хлопчиків. Як і молитовні будинки, була націоналізована (1923), після визволення Сумщини (1943) в будинку синагоги знаходилася пекарня, але на прохання віруючих (1944), які повернулися з евакуації (на чолі з рабином **Д. Альтшулером**), синагогу на короткий час повернули громаді (1945).

Синагогу остаточно закрили і передали (1950-ті) для потреб фармацевтичної фабрики. Після переїзду фармацевтичної фабрики в інше приміщення (середина 1990-х) занедбану будівлю передано (2001) Сумській єврейській громаді.

Історичне коло було замкнене і після реконструкції (2003–2005, архітектор **Олександр Беленко**) за кошти американського єврейського розподільчого комітету «Джойнт», уряду Франції, Всеукраїнського єврейського конгресу та сумських підприємств відновлена синагога (площею близько 700 м²) була урочисто відкрита (12.09.2005).

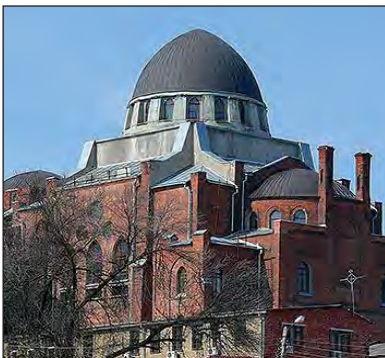

18. Тернопільська область. Гусятинський район, смт Гусятин

Гусятинська синагога – колишня давня синагога оборонного типу. Зазнала кількох перебудов і зараз перебуває у занедбаному стані. Побудована (ймовірно в 1692 р. або раніше) у центральній частині старого міста, на схилі пагорбу правого берегу річки Збруч. Прямокутна споруда (15,6 x 17,2 м) зі стінами завтовшки 1,76–2,16 м. Внутрішня частина складалася з 4-х ярусів, включаючи також відкритий бойовий майданчик на даху будівлі, а зв'язок між ярусами забезпечувався кам'яними сходами у північно-західному куті будівлі.

У нижньому ярусі північного фасаду споруди, повернутого в сторону Збруча, були влаштовані 4 бійниці для артилерії, а стіни верхнього ярусу синагоги (аттика) прорізані ключовими бійницями. Наріжні міні-вежі з обох боків аттика мають виразні східні впливи, що є типовим для архітектури оборонних синагог. Плаский дах-тераса прибудов огорожений парапетом з ідентичним до аттика декором. Під час Другої світової війни синагога зазнала значних пошкоджень: практично вщент були зруйновані західна і північна прибудови, повністю обвалилися склепіння споруди, споруда позбулася західної стіни, сильно постраждав інтер'єр.

Рішенням Кабінету Міністрів УРСР (1963) синагога була визнана пам'яткою архітектури державного значення, були проведені масштабні роботи (1964–1974) з консервації і реставрації: відновлено західний фасад, інтер'єр і склепіння споруди, відтворено західну і північну прибудови у вигляді одноярусних споруд з терасами. У відновленому приміщенні синагоги розмістилася експозиція Гусятинського краєзнавчого музею (1979–2002).

19. Харківська область. Місто Харків

Хоральна синагога – центральна синагога та архітектурна пам'ятка Харкова, споруджена (1912–1913, архітектори **Я.Г. Гевіри, В.А. Фельдман, М.Ф. Піскунов**) на місці молитовного будинку (1867–1910). Претендує на статус найбільшої в Україні і другої в Європі (після будапештської): висота купола – 42 м, висота залу – 30 м, висота даху – 25 м, довжина бічного фасаду – 50 м, загальна площа понад 2 тис. м², сховище сувоїв заввишки 9 м, у залі площею 450 м² можуть розміститися 800–1000 осіб.

Синагога закрита (1923) «на прохання єврейських трудящих», у ній розмішувалися «Єврейський робочий клуб імені Третього Інтернаціоналу» та дитячий

кінотеатр (1941). Ненадовго поновилися діяльність єврейської громади (1945–1949), після чого споруду було передано для потреб Добровільного спортивного товариства «Спартак» (1949–1991). Рішенням харківської влади (1990) синагогу передано єврейській громаді міста. Із Ізраїлю був обраний рабин **Мойше Москович** (головний рабин Харкова і Харківської області), відкрилася єврейська бібліотека, проводилися культурні заходи, в будівлі демонтовано спортивні зали і зроблено ремонт. Після пожежі (1998) будівля була відремонтована і відреставрована за проектом харківського архітектора **В.Е. Новгородова** і відкрита (2003) для богослужінь.

20. Херсонська область. Місто Херсон

Синагога «Хабад» – кам'яна двоповерхова (заввишки 7 м) хасидська синагога в центральній частині міста, єдиний діючий іудейський храм Херсона. Синагога побудована (1895–1899) в стилі декоративного модерну на місці старішої синагоги, позначеної на міському плані 1855 року. Діяла як молитовний будинок єврейської громади до 1941 р., під час окупації німцями будівля була пошкоджена пожежею, відновлена (1947) та переобладнана (1952) під гуртожиток для молодих працівників локомотивного (комбайнового) заводу ім. Г.І. Петровського, згодом в будівлі розмістили витверезник.

Колишню синагогу повернуто єврейській громаді (наприкінці 1980-х) і вона відновила діяльність (1990); проведено капітальний ремонт (1999) та повну внутрішню реконструкцію з прибудовою нової частини будівлі з півдня (2003–2005).

У синагозі перебуває Херсонська іудейська релігійна громада «Хабад», діє обласний центр відродження єврейської культури та релігії.

21. Хмельницька область. Летичівський район, смт Меджибіж

Нова синагога в Меджибожі – велика простора двоповерхова, з додатковим цоколем поверхом синагога, побудована (2000) з силікатної цегли хмельницькими майстрами до 300-річчя з дня народження **Ісраеля бен Елізера Баал-Шем-Това** (1698–1760) – кабаліста, цадика (праведника), цілителя і засновника хасидського руху (1740) в іудаїзмі (БеШТа – акронім від слів «володар доброго імені» або «добрий чудотворець»). Бешт розробив у рамках іудаїзму витончену містичну систему, засновану на пристрасному, доступному простим мирянам релігійному зав'язі (задня єднання з всевишнім), а не на інтелектуальному осягненні Бога (як це робили вчені-кабалісти).

Синагога розташована на лівому (північному) березі річки Південний Буг, неподалік північної околиці колишнього єврейського містечка біля старого єврейського цвинтаря, на якому збереглися до 200 надгробків – найдавніший датований серединою XVI ст. (1555). Серед поховань – могила самого Бешта та його близьких родичів, над якими побудована (1990-ті) силікатна цегляна каплиця-мавзолей (в подібній до синагоги стилістиці). Ця ділянка містечка Меджибіж поволі перетворилася (протягом 1980-х) на місце популярного масового паломництва хасидів США, Ізраїлю та інших країн світу.

22. Черкаська область. Уманський район, місто Умань

Синагога на могилі Ребе Нахмана – хасидська синагога, побудована (1997) на схилі правого берегу річки Уманка у східній частині міста Умань на місці колишнього єврейського кладовища над умовною могилою **Ребе Нахмана** (1772–1810), засновника брацлавського (бресловського) хасидизму, правнука засновника хасидизму **Ісраеля Баал-Шем-Това** (Бешта) (1698–1760). Являє собою одноповерхову будівлю модульного типу, до внутрішньої стіни якої вбудовано символічний саркофаг з останками Ребе Нахмана, який, втративши через пожежу будинок у Брацлаві, передчуваючи близьку кончину через сухоти, переїхав до Умані, заповівши («Душі померлих там за віру чекають на мене») поховати себе на єврейському кладовищі поруч із загиблими від Уманської гайдамацької різанини під час Коліївщини (1768).

Уманська могила Ребе Нахмана відразу стала місцем паломництва брацлавських хасидів, передусім під час головних іудейських свят, зокрема на Рош а-Шана (єврейський Новий рік). Подібна традиція зберігалася до середини 1920-х і відродилася наприкінці 1980-х.

Указом президента **Л. Кравчука** місцю поховання Нахмана надано (1991) офіційний статус Історико-культурного центру брацлавських хасидів, їм дозволили викупили землю на колишньому цвинтарі та побудувати синагогу.

Щорічно десятки тисяч хасидських паломників відвідують уманську святиню на свято Рош а-Шана.

23. Чернівецька область. Місто Чернівці

Садгірська синагога – головна синагога буковинського міста Садгора, заснованого (1770) на лівому березі річки Прут. Містечко згодом перетворилося (1965) на Садгородський район північної частини міста Чернівці. Сюди в тодішню Австро-Угорщину, рятуючись від переслідувань влади, з містечка Ружин Російської імперії (сучасна Житомирщина) прибув (1842) **Ізраель Фрідман** (1796–1850), відомий як Ружинський цадик – одна з найкolorитніших постатей у пізньому хасидизмі. Будучи онуком **Дов-Бера (Магіда)** з Межиріча (1704–1772) – другого лідера хасидського руху, спадкоємця **Баала Шем-Това** (Бешти), Ружинський цадик перетворив Садгору на своєрідну хасидську Мекку, заснувавши Ружинсько-Садгірську хасидську династію. Резиденція садгорського цадика, збудована в середині XIX ст. його власним коштом, включала: синагогу з прилягаючими до північного та південного боків партерними будівлями з двоярусними вежами по краях; однопверховий будинок родини цадика; мікву, господарські приміщення, конюшні та великий парк позаду споруд. Після смерті цадика посаду і почесні успадкував його син **Авраам Яків Фрідман** (1820–1883), а згодом і онук. Від 1940-х синагога використовувалася як майстерні, а згодом була покинута та руйнувалася.

Нині синагога та охель (мавзолей) на місці поховання цадика відновлені після тривалої реставрації (2006–2016) коштом ружинських і садгірських ізраїльських та американських хасидів і відкриті для вірян.

24. Чернігівська область. Коропський район, смт Короп

Коропська синагога – двоповерхова кам'яна синагога. Побудована (1872, архітектор **Л. Шмигельський**) на замовлення місцевої єврейської громади в центральній частині містечка на колишній Пробійній вулиці, що пов'язує дві головні історичні площі Коропа – Торгову та Ярмаркову. Синагога займає ділянку біля перетину колишніх вулиць Нової та Пробійної, є важливим архітектурним акцентом, не зазнала істотних перебудов, добре зберегла автентичні форми. Будинок синагоги прямокутний в плані, двочастковий, східну половину займає великий двосвітний молитовний зал з балконом для жінок, добре освітлений завдяки великим стрілчастим вікнам в трьох стінах і рядом круглих вікон над ними (зараз закладених). Західна половина будинку – двоповерхова (на першому поверсі – вестибюльна група зі сходовою кліткою, на другому – приміщення навчального призначення). Архітектурні форми і декор фасадів витримані в стилістиці історизму (1870-х), застосовані неоготичні стрілчасті, прямокутні і круглі вікна та ніші з масивними наличниками, зубчастий неороманський парапет над карнизом, декоративні кутові консольні башточки типу кавальєр, вишукані абрисы щипця акцентують кут при перетині двох вулиць. Після закриття синагоги будівля використовувалася як швейна фабрика і склад. Споруда залишилася невідреставрованою.

25. Автономна Республіка Крим. Місто Євпаторія

Синагога Єгія-Канай («Ремісничка») – побудована (1911–1912) на одній з бічних вулиць центру Старого міста для представників єврейських ремісничих об'єднань за канонами іудейської храмової архітектури з жовтого вапняку-ракушняку з дотриманням принципів кладки єрусалимського храму (правильна перев'язь – чергування вузьких і широких рядів на вапняному розчині). Вилучена з користування єврейської громади (1930); внутрішні інтер'єри повністю втрачені при переобладнанні під складське приміщення одного з підприємств міста. Повернена віруючим (1990), відкрита (16.08.2003) після тривалої реконструкції.

Центром зовнішнього облаштування храмового комплексу служить величезне кругле вікно з головним шестикутним іудейським символом віри над центральним входом, зверненим на захід, зі стилізованими зображеннями скрижалей і ковчега над ним. Прямокутна в плані базиліка периметром 70 м (15 x 20 м, заввишки близько 14 м). З боків від центрального є два бічних входи, призначені для підйому в жіночу ложу. Величезний триярусний об'єм синагоги (два перших виділені прямокутними віконними прорізами, а третій – круглими світловими вікнами з вітражем зірки Давида) без внутрішніх розмежувань візуально ділиться на два яруси і три нефи жіночим балконом для молитов на тонких опорних колонах. Домінантою внутрішнього інтер'єру є дерев'яна різьблена шафа для зберігання сувоїв Тори в центрі східної стіни, шлях до якої супроводжують рівні ряди дерев'яних лавок. У внутрішньому дворі синагоги нині містяться етнографічний музей та ресторан кошерної кухні. ■

Стаття «Синагоги України» є продовженням циклу науково-популярних статей **Андрія Івченка** про культові релігійні споруди на території України (див. «Православні храми України» в № 4 і «Римо-католицькі храми України» в № 6 журналу «Світогляд» за 2018 р.)